

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті аналізуються психологічні особливості загальних творчих здібностей старшокласників: чутливість до проблеми; здібність висувати і обґрунтовувати значну кількість різних ідей; використання різних стратегій розв'язання проблеми; властивість розробляти, удосконалювати ідею-образ; оригінальність, нестандартність мислення; здібність до розвитку образів та ідей, творча мотивація; незалежність мислення, стиль самодостатньої поведінки. Розкриваються основні шляхи становлення творчої особистості у період ранньої юності.

Ключові слова: Креативність, творча особистість, оригінальність мислення, конструктивна активність, категоріальна гнучкість, дивергентність мислення, творчість, творчі здібності.

Постановка проблеми. Життя висунуло суспільне замовлення на виховання творчої особистості, здатної, на відміну від людини-виконавця, самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, приймати сміливі, нестандартні рішення, особистості, яка спроможна створювати, управляти, пропонувати нові теорії, нові напрямки розвитку, знаходити шляхи виходу зі складних нестандартних ситуацій.

Як доводить життя, в складних умовах, в умовах, що постійно змінюються, найкраще орієнтується, приймає рішення, працює людина творча, гнучка, креативна.

Проблема творчості в усі часи викликала значний інтерес у суспільстві. Адже саме талановиті, обдаровані, здатні до творчості люди створюють нове (нові ідеї, задуми, теорії, технології, нові шляхи розвитку), допомагають вийти із кризових ситуацій.

Потреби соціального прогресу і науково-технічної революції, зростання складності і масштабності завдань, які розв'язуються суспільством, стимулюють дослідження творчості, виявлення її закономірностей, розробку методології і теорії творчості, методики підготовки творчих кадрів, обдарованих працівників у різних галузях, які мають інтелектуальну готовність до розв'язання нових і складних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці звертаються до вивчення питань виявлення, навчання та виховання творчо та інтелектуально обдарованих дітей та студентів, які мають скласти політичну, наукову, технічну, художню, ділову еліту, стати професіоналами найвищого рівня. У сучасній психології вивченню проблеми креативності, творчих здібностей, творчої особистості присвячені роботи зарубіжних і вітчизняних дослідників: Д. Гілфорда, С. П. Торренса, С. А. Мідника, Р. Ділтса, К. Роджерса, В. Н. Дружиніна, В. С. Юркевича, А. М. Матюшкіна, Я. А. Пономарьова, С. Л. Рубінштейна, Д. Б. Богоявленської, Т. А. Барішевої, Л. С. Виготського, Б. М. Теплова, П. Едварса та ін.

Особлива увага приділяється розробці методів роботи з обдарованими особистостями. Важливу роль у

розробці цього підходу відігравали праці А.В. Брушлинського, Д.Б. Богоявленської, Н.С. Лейтеса, В.О. Моляко, О.М. Матюшкіна, В.Е. Чудновського. В.С. Юркевич, М.А. Холодної.

Розкриттю проблеми психологічних особливостей творчих здібностей присвячено чимало досліджень, проте питання специфіки і ролі загальних творчих здібностей у становленні творчої особистості учнівської молоді в психологічній науці розглянуті недостатньо глибоко і всебічно, тому що основний масив наукових досліджень зосереджується на етапі раннього онтогенезу (дошкільне дитинство та молодші школярі).

Мета статті: проаналізувати психологічні особливості творчих здібностей учнів у період ранньої юності та запропонувати шляхи їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. У роботі використовувались такі методи дослідження: теоретичний аналіз концепцій креативності, спостереження, анкетування, тестування, метод експертних оцінок, бесіда. Одержані в результаті дослідження дані підлягали якісному і кількісному аналізу, зокрема, використовувався статистичний аналіз, проведений за t -критерієм Ст'юдента, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Проведений аналіз теоретично-методологічних підходів до розвитку творчих здібностей особистості показав, що розвиток творчої особистості є актуальною проблемою психолого-педагогічної та методичної науки. У психології компонентний склад творчих здібностей підлягав різнобічним дослідженням. Існують різні підходи щодо їхнього трактування. Одні науковці беруть за основу інтелектуальну систему, як передумову творчості, де мислення є центральною ланкою. Другі – виділяють процесуальні риси творчих здібностей: самостійність перенесення раніше засвоєних знань та умінь у нову ситуацію, бачення нової проблеми в знайомих стандартних умовах та ін. Треті - пов'язують творчі здібності з такими якостями особистості, як дивергентність, незалежність і оригінальність мислення, наполегливість у праці, схильність до ризику, гнучкість і винахідливість розуму тощо [2].

У сучасній вітчизняній та світовій психології проблема творчих здібностей розвивається в декількох напрямках.

Вчені одного напрямку співвідносять творчі здібності з максимальним рівнем розвитку розумових здібностей (Г. Айзенк, Л. Венгер, М. Веракса, М. Лейтес, М. Поддяков, В. Векслер, Р. Стернберг).

Представники другого напрямку визначають загальні здібності до переконструювання здобутого раніше досвіду, як творчість.

Вчені третього напрямку протиставляють творчість репродуктивній діяльності і особливий акцент роблять на активності без свідомого. Його механізм визначається, як взаємодія активного домінуючого безсвідомого з пасивною, субдомінантною свідомістю (В.Дружинін, О.Кучерявий, Я.Пономарьов).

Ще одна група вчених розглядає творчі здібності, які усвідомлюються ними як інтегральна якість особистості, що об'єднує когнітивну й особистісну сфери і виявляється при дозріванні багатьох психічних структур особистості (Д.Богоявленська, Г.Костюк, А.Маслоу, В.Шадріков, Я.Ямницький). Учені наполягають саме на розвитку творчої особистості, не обмежуючись творчими здібностями. В основі творчості, на думку В.Шадрікова, лежить особлива категорія здібностей - духовні здібності, в яких він убагацьчує "цілісну сутність", "інтегральний" прояв інтелекту і духовності людини. У цій новій сутності інтелект має інструментальний характер [1].

Найбільш близькою для нас виявляється позиція вчених, за якої в основі творчих здібностей вбачають продуктивну дивергентність, що оцінюється коефіцієнтом Sr (креативності). Ця позиція відповідає поглядам Я.Ямницького, Дж. Гілфорда, Е.П.Торренса, Г. Грубера, О.Матюшкіна. Концепція креативності базується на теоретичній моделі структури інтелекту Дж. Гілфорда, центральною ланкою якої є відмінність між конвергентним та дивергентним типами мислення. Основою креативності, за Гілфордом, є операції дивергенції, перетворення та імплікації. Він виділяє шість параметрів креативності:

- 1) здатність до виявлення і постановки проблеми;
- 2) здатність до генерування значної кількості ідей;
- 3) гнучкість – здатність продукувати різноманітні ідей;
- 4) оригінальність – здатність відповідати на подразники нестандартно;
- 5) здатність удосконалювати об'єкт, додаючи деталі;
- 6) здатність розв'язувати проблеми, тобто здатність до аналізу і синтезу [1].

Отже, креативність – це комплекс інтелектуальних і особистісних характеристик, які дозволяють людині продуктивно діяти в ситуаціях новизни та невизначеності.

Творчі здібності старшокласників – сукупність властивостей і якостей особистості, які дозволяють

здійснювати пошук, використовуючи при цьому нестандартні засоби, прагнення розв'язувати інтелектуальні проблеми з установкою на відкриття нового, невідомого для себе. До того ж, здібності до творчості – універсальна здібність особистості. Універсальність її полягає в тому, що сформовані її компоненти у будь-якому виді творчості можуть виявлятися й мати свій подальший розвиток в інших видах творчої діяльності [там же].

Метою нашого дослідження було виявлення психологічних особливостей загальних творчих здібностей старшокласників. Експериментальна робота здійснювалась під нашим керівництвом Климович Л.В. в Хомутецькій загальноосвітній школі I-III ступенів Брусилівського району. В емпіричному дослідженні взяли участь учні випускного класу.

Перед тестуванням старшокласників ми запропонували педагогам, які викладають у досліджуваному класі, оцінити старшокласників за шкалами Вільямса та Дж.Рензулі. Після проведеного опитування вчителів підраховувався середній бал старшокласників за шкалами оцінок і були отримали результати, що схематично зображені на малюнку 1.

Ті учні, що отримали найвищі середні бали, були віднесені до I групи (схильні до творчості), старшокласники, які мали найнижчі середні бали, ввійшли до II групи (не схильні до творчості).

Отже, проведення даного експертного оцінювання дало можливість визначити, що у випускному класі навчається 21,74% учнів, що мають високий рівень креативності, 21,74% – низький рівень, 56,52% – середній рівень.

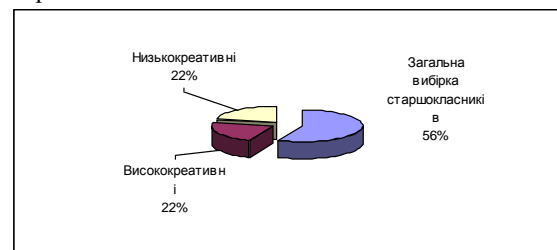

Рис. 1. Рівень розвитку креативності старшокласників

Тест невербального творчого мислення Е.П.Торренса спрямований на діагностику невербальної креативності, зокрема, на встановлення рівнів розвитку таких компонентів творчого мислення, як легкість, гнучкість, оригінальність, розробленість.

У ході дослідження на основі результатів статистичного аналізу, проведеного за t -критерієм Ст'юдента, були встановлені такі особливості творчого мислення обдарованих старшокласників:

1) статистично значущі відмінності між величинами показників гнучкості творчого мислення I та II груп: $M1 = 12$; $M2 = 7,2$; $M1 > M2$; $t = 4,16$ ($P < 0,01$);

2) статистично достовірні відмінності між середніми величинами показників оригінальності образів тво-

рчого мислення: $M1 = 34,6$; $M2 = 17,4$; $M1 > M2$; $t = 8,04$ ($P < 0,001$);

3) статистично достовірні відмінності між середніми величинами показників розробленості творчого мислення представників I та II груп: $M1 = 38,4$; $M2 = 17,6$; $M1 > M2$; $t = 6,58$ ($P < 0,001$).

Статистичний аналіз на виявлення достовірних відмінностей між величинами розвитку легкості творчого мислення між представниками обох груп не виявив статистично достовірних відмінностей між ними ($M1 = 17$; $M2 = 16$; $M1 > M2$; $t = 1,25$ ($P < 0,05$)). Це пов'язано з меншим розвитком даного показника у порівнянні з іншими творчими характеристиками.

Тест творчого візуального мислення Е.П.Торренса теж спрямований на діагностику невербальної креативності, на встановлення рівнів розвитку таких компонентів творчого мислення, як конструктивна активність, обсяг, гнучкість, оригінальність. На основі результатів статистичного аналізу, проведеного за t -критерієм Ст'юдента, були встановлені такі особливості творчого візуального мислення представників I та II досліджуваних груп:

1) статистично значущі відмінності між величинами показників обсягу творчого мислення: $M1 = 39,2$; $M2 = 24,4$; $M1 > M2$; $t = 3,42$ ($P < 0,01$);

2) статистично значущі відмінності між середніми величинами показників категоріальної гнучкості: $M1 = 25,2$; $M2 = 15,8$; $M1 > M2$; $t = 3,48$ ($P < 0,01$);

3) статистично значущі відмінності між середніми величинами показників оригінальності образів творчого мислення представників I та II груп: $M1 = 57,6$; $M2 = 28,6$; $M1 > M2$; $t = 3,61$ ($P < 0,01$);

4) статистично достовірні відмінності між величинами показників конструктивної активності творчо обдарованих та не схильних до творчості учнів: $M1 = 67,2$; $M2 = 28,6$; $M1 > M2$; $t = 6,11$ ($P < 0,01$).

З метою дослідження рівня креативності проводився експрес-метод Д.Джонсона. Спочатку він був запропонований педагогам, які оцінювали характеристики креативності учнів на основі своїх спостережень. Ця методика також була запропонована учням для самооцінювання. При опитуванні вчителів отримані такі результати, що зображені на малюнку 2.

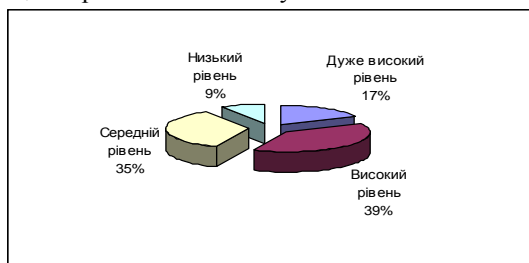

Рис. 2. Експертна оцінка рівня креативності старшокласників за експрес - методом Д.Джонсона

Порівняльний аналіз результатів представників I та II групи показав, у I групі (схильні до творчості) дуже високий рівень креативності мають 80% обсте-

жуваних, високий рівень – 20%. У II групі (не схильні до творчості) середній рівень креативності мають 60%, а низький рівень – 40%. Отримані результати дослідження дозволяють стверджувати, що учні I групи мають значно вищий рівень креативності у порівнянні з представниками II групи.

При самооцінюванні учнями за даною методикою своїх творчих здібностей ми отримали результати, що зображені на малюнку 3.

Порівняльний аналіз результатів самооцінки представників I та II груп рівня власної креативності показав, у I групі (схильні до творчості) вважають, що мають дуже високий рівень креативності 40% обстежуваних, високий рівень – 40%, середній рівень – 20%. У II групі (не схильні до творчості) вважають, що мають високий рівень креативності 20%, середній рівень – 40%, дуже низький відповідно – 40%. Одержані результати дослідження дозволяють констатувати, що учні I групи мають більшу впевненість у власних творчих можливостях, ніж представники II групи.

Статистичний аналіз, проведений за t -критерієм Ст'юдента, виявив статично достовірні відмінності між середніми величинами рівнів креативності при експертній оцінці вчителями старшокласників I та II груп: $M1 = 35,84$; $M2 = 20,42$; $M1 > M2$; $t = 12,85$ ($P < 0,001$), а при визначенні цих рівнів на основі самооцінки учнів таких відмінностей не було встановлено: $M1 = 31,8$; $M2 = 19,6$; $M1 > M2$; $t = 2,95$ ($P < 0,05$).

Рис. 3. Самооцінка рівня креативності учнів за експрес - методом Д. Джонсона

З метою виявлення того, наскільки старшокласники вважають себе творчою особистістю, проводилась методика самооцінки творчих здібностей Е.Тунік, яка спрямована на те, щоб оцінити, якою мірою досліджувані вважають себе здатними йти на ризик, допитливими, з багатою уявою, та тими, що надають перевагу складним ідеям. Всі ці показники тісно пов'язані з творчими здібностями.

Результати дослідження представлені на малюнку 4.

40% учнів I групи (творчо обдаровані) вважають себе творчими особистостями і високо оцінюють свої творчі здібності, 60% досліджуваних оцінюють їх посередньо. У II групі (не схильні до творчості) посередньо оцінюють себе, як творчу особистість – 80%, не вважають себе творчою особистістю – 20%. При дослідженні окремо за кожним фактором (здатності йти

на ризик, уяви, складності, допитливості) отримали наступні результати: 20% школярів I групи вважають, що мають високий рівень здатності йти на ризик, а 80% – середній, у II групі відповідно високий рівень у 20%, середній у 60%, низький у 20%.

При дослідженні фактору допитливості у I групі ають високий рівень самооцінки 40% досліджуваних, середній – 40%, низький – 60%.

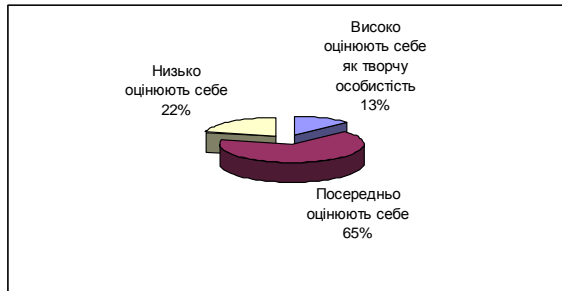

Рис. 4. Самооцінювання творчих здібностей старшокласниками

При дослідженні фактору допитливості 40% творчо обдарованих старшокласників мають високі значення самооцінки, 40% - середні значення, 20% - низькі. Не схильні до творчості учні показали такі результати: 40% мають високі значення самооцінки даного показника, 60% - низькі.

Порівняльний аналіз рівня самооцінки старшокласниками фактору складності у I та II групах не виявив відмінностей у результатах: високий рівень показали 60% досліджуваних, низький - 40%.

Самооцінювання учнями рівня розвитку власної уяви показало такі результати: в I групі високий рівень самооцінки даного показника мають 60%, низький - 40%, в II групі відповідно високий рівень - 20% обстежуваних, середній - 60%, низький - 20%.

Статистичний аналіз, проведений за t - критерієм Ст'юдента, не виявив значущі відмінності між середніми величинами даних факторів у представників I та II груп.

Тест на самовизначення видів діяльності, яким надають перевагу обдаровані діти, показав, що позитивною стороною творчо обдарованих старшокласників є вміння управляти собою – 40%, оригіналь-

ність, багатство фантазії – 100%, потреба в творчому спілкуванні – 60%, наявність цілеспрямованості - 60%.

Особистісним обмеженням для таких творчих учнів є слабке прагнення до простих досліджень - 60%, нейтральне ставлення до ситуації – 80%, нейтральне ставлення до технічних винаходів – 20%. У II групі (не схильних до творчості) сильною стороною є прагнення до простих досліджень – 40%, наявність інтересу до культурних цінностей – 80%, прагнення до технічних винаходів - 40%.

Обмеженням у них є недостатність логічних аналітичних навичок – 40%, слабка потреба в творчому спілкуванні - 20%, дефіцит оригінальності - 20%, недостатня цілеспрямованість - 60%.

Таким чином, охарактеризовані вище результати дослідження за даною методикою дають підстави стверджувати, що творчо обдаровані старшокласники більш оригінальні, свідомі, незалежні, здатні ризикувати, схильні до нового, незвичного, допитливі, енергійні, самодостатні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі вищеописаних результатів можна констатувати, що творчо обдаровані старшокласники у порівнянні з не схильними до творчості учнями мають значно вищі показники рівня розвитку творчих здібностей. Були виявлені значні відмінності цих груп за такими критеріями:

- 1) рівень особистісної креативності;
- 2) ступінь оригінальності мислення, його гнучкості, конструктивності, розробленості, швидкості.

Розвиток творчих здібностей старшокласників є складним процесом, який можна прискорити за допомогою впровадження у навчання та виховання інноваційних технологій. Розвиток креативності має бути повноправним компонентом навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи, оскільки головною ідеєю відродження нашого суспільства є розкріпачення його творчого потенціалу і вихід на новий, вищий щабель економічного і соціального розвитку. Втілення цієї ідеї у життя значною мірою залежить від організації педагогічного процесу у школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 2008. – 368 с.

2. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е.П. Ильин. - СПб.: Питер, 2009. – 448 с.

REFERENCES

1. Druzhynin, V.N. (2008). *Psikhologiya obshchikh sposobnostei [Psychology of general abilities]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].

2. Ilin, E.P. (2009). *Psikhologiya tvorchestva, kreativnosti, odarennosti [The psychology of creation, creativity, talent]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].

С. М. Дмитриева

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ
СТАРШЕКЛАССНИКОВ**

В статье анализируются психологические особенности общих творческих способностей старшеклассников: чувствительность к проблеме; способность выдвигать и обосновывать значительное количество различных идей; использование различных стратегий решения проблемы; свойство разрабатывать, совершенствовать идею-образ; оригинальность, нестандартность мышления; способность к развитию образов и идей, творческая мотивация; независимость мышления, стиль самодостаточного поведения. Раскрываются основные пути становления личности в период ранней юности.

Ключевые слова: Креативность, творческая личность, оригинальность мышления, конструктивная активность, категориальная гибкость, дивергентность мышления, творчество, творческие способности.

S. M. Dmitrieva

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CREATIVE ABILITIES OF SENIOR PUPILS

The psychological characteristics of general creative abilities of senior pupils have been analyzed: the sensitivity of the issue, favoring the difficulties, the ability to feel subtle, complex vague, contradictory features of the world; capability to propose and justify a significant number of different ideas, images, assumptions, options; using different strategies of problem solving, the ability to put forward a different kinds, types and categories of ideas; originality of thought, behaviour, performing unique, individual style; capacity for transformation, of images and ideas, dynamism, creativity, ability to structure; emotional interest in creative activities, humor, creative motivation; independent thinking, assessment behavior, responsibility for non-standard position, behavior relying on a self-sufficient behavior. The basic ways of becoming creative personality during early adolescence: solving creative problems, writing essays, business games, training of imagination and thinking, solving problem situations. Creatively gifted high school students compared with non-susceptible to the creation of the students have a much higher performance level of creativity. There were found significant differences between these groups on the following criteria: the level of personal creativity; the degree of originality of thought, his flexibility, constructability, elaborated, speed. Development of creative abilities of high school students is a complex process that can be accelerated by implementing training and education in innovative technologies. Developing creativity should be a full component of the educational process in secondary schools, as the main idea of the revival of our society is the emancipation of his creativity and access to a new, higher level of economic and social development. The implementation of this idea in life largely depends on the organization of educational process at school.

Keywords: creativity, creative personality, originality of thinking, constructive activity, categorical flexibility, divergency thinking.

Подано до редакції 14.04.2014